

УДК 371.13
DOI 10.32342/2522-4115-2018-16-6

С.В. САПОЖНИКОВ,
*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та психології
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ВИМІРІ СЬОГОДЕННЯ

Розглянуто наукові підходи до проблеми педагогічного професіоналізму майбутніх учителів початкових класів, показано актуальність дослідження цього феномена. Визначено співвідношення між поняттями «професіоналізм» та «професійна компетентність». Обґрунтовано зміст і структуру поняття «основи професіоналізму майбутнього вчителя початкових класів». Враховуючи зміст основ професіоналізму майбутнього вчителя початкових класів, виокремлено його основні компоненти: ціннісно-мотиваційний, пізнавально-аналітичний, технологічний та рефлексивно-оцінювальний.

Ключові слова: професіоналізм, професійна компетентність, базові компетентності, основи професіоналізму майбутнього вчителя початкових класів.

Постановка проблеми. Сьогодні в освітній системі України відбувається низка реформаційних процесів, що відображає впливи різноманітних сфер суспільного життя: політичної, соціально-економічної, індустріальної, культурно-духовної та ін. У сучасних реаліях реформування системи освіти в Україні суттєво змінюються вимоги до професійної підготовки і діяльності вчителя початкових класів, оскільки суспільство вже не влаштовує існуючий рівень готовності випускників педагогічних навчальних закладів до професійної діяльності.

Повноцінне формування професіоналізму сучасного вчителя початкових класів можливе тільки в контексті гуманістичної освіти, основою якої є ставлення до кожної людини як до неповторної особистості, що вільно розвивається. Очікуваним результатом такої освіти є високоосвічена особистість педагога-професіонала, соціально активна, всебічно розвинена, національно свідома, наділена високими духовними якостями зі сформованою екологічною, художньо-естетичною, національною і світовою культурою. Сьогодні цей процес, як ніколи, потребує комплексного теоретичного забезпечення, а саме тому проблема формування професіоналізму сучасного вчителя початкових класів – завдання невідкладне. Підвищення вимог сучасного суспільства до школи, вчителя, зміни в змісті і методах його роботи, що спрямовані на розвиток творчого потенціалу учнів, зумовили необхідність докорінної перебудови професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, удосконалення професійної підготовки у вищих закладах освіти. Виховання людини як яскравої індивідуальності – цілісної, гармонійної особистості, в якій слово не розходиться з ділом, а особисті інтереси перебувають у згоді із суспільними, стає об'єктивною вимогою життя.

Сьогодні нова місія педагога розглядається в контексті європейського професіоналізму із збереженням кращих ментальних українських характеристик, європейського виміру педагогічних якостей.

Отже, постає необхідність переосмислення соціальної і професійної місії сучасного вчителя початкової школи, професійна підготовка якого має формувати педагога, адапто-

ваного до сучасних соціокультурних умов, здатного до творчого пошуку, який має приймати нестандартні рішення в ситуаціях ринкової конкуренції, уникаючи стереотипізації і шаблонів та засвоювати нові професійні ролі і функції, забезпечувати випереджальність розвитку країни, реалізовувати освітні проекти національного масштабу, бути конкурентоспроможним на європейському і світовому ринку освітніх послуг.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання професійного становлення педагога розглядали класики зарубіжної (Й. Гербарт, А. Дістервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці) та вітчизняної (А. Макаренко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський) педагогіки. Проблема професійного розвитку фахівця, становлення його професіоналізму в контексті сучасних гуманістичних підходів успішно розробляється в психології праці, акмеології, професійній педагогіці, що знаходить своє відображення в наукових доробках Є. Барбіної, І. Гавриш, В. Гриньової, Н. Гузій, О. Дубасенюк, Н. Кічук, Н. Клокар, Н. Кузьміної, В. Лозовецької, Н. Мазур, А. Маркової, Н. Ничкало, О. Пехоти, Т. Поясок, Л. Рибалко, С. Сисоєвої, Т. Сорочан, А. Теплицької, Т. Федірчик.

Різні аспекти проблеми професійної підготовки вчителя у сучасних умовах вивчали вітчизняні й закордонні дослідники: В. Андрущенко, І. Богданова, М. Воровка, М. Гриньова, О. Дубасенюк, О. Єременко, І. Зязюн, Г. Ісаєва, В. Кремень, Н. Кузьміна, О. Семеніхіна, О. Семенов, М. Солдатенко, Г. Шульга, В. Ягупов та інші. Професійній підготовці вчителя початкових класів присвячено низку дисертаційних досліджень, в яких визначено теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи (Н. Бібік, О. Будник, В. Бондар, Н. Глузман, А. Коломієць, О. Кучерявий, С. Литвиненко, С. Мартиненко, О. Савченко, О. Хижна, Л. Хомич та ін.). Разом з тим сучасні вітчизняні науковці в галузі вищої педагогічної освіти (І. Бурда, Н. Гавриш, В. Гриньова, М. Євтух, І. Зязюн, Б. Коротяєв, В. Кремень, В. Луговий, О. Ляшенко, В. Мадзігон, С. Максименко, О. Набока, Н. Ничкало, С. Омельченко, Н. Побірченко, М. Роганова, С. Савченко, О. Семенов, М. Солдатенко, В. Стещенко, В. Стрельников, О. Сухомлинська, С. Харченко та ін.) одноставно висловлюють думку, що в Україні досі недостатньо вирішуються завдання з масового формування професіоналізму майбутніх учителів з огляду на його інноваційні компоненти.

Незважаючи на значущість отриманих результатів, до теперішнього часу ще не в достатньому обсязі вирішені проблеми формування основ професіоналізму студентів – майбутніх учителів початкової школи, недостатньо розкриті змістові компоненти їх загальнокультурної професійної підготовки, не розроблені програми успішної соціалізації студентів, підвищення їх професіоналізму, самоосвіти і самореалізації у майбутній професійній діяльності.

Аналіз існуючої практики підтверджує, що професіоналізація фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів на сучасному етапі не виконує у повному обсязі тих важливих завдань з оволодіння студентами професійно-профільними компетенціями, які б сприяли їх успішній адаптації до сучасного професійного середовища.

Мета статті – проаналізувати сутність, зміст і структуру основ професіоналізму майбутнього вчителя початкових класів як наукової категорії.

Виклад основного матеріалу. Педагогічний професіоналізм пов'язаний з професією вчителя початкової школи, отже, і появу його можна розглядати у контексті педагогічної діяльності, вимог до вчителя і його професійної підготовки.

До появи педагогічної освіти не було ніякої спеціальної підготовки вчителя. Тільки наприкінці XVIII ст. вперше були вироблені державні вимоги до професійної підготовки вчителя, законодавчо оформилося їх правове становище залежно від освіти. Завдання, функції, роль, місце вчителя та, відповідно, вимоги до його професійної підготовки істотно змінилися на різних етапах розвитку суспільства.

Аналіз науково-педагогічних першоджерел показує, що вивчення феномена професіоналізму вчителя та науково-практична розробка цієї проблеми в педагогіці, психології, акмеології почалися відносно нещодавно, тобто на рубежі ХХ–ХХІ ст. Перш ніж перейти до визначення сутності та структури цього педагогічного феномена, **ВВАЖАЄМО ЗА ДОЦІЛЬНЕ** виділити певні тенденції стосовно тлумачення поняття «професіоналізм».

Аналіз словників і довідково-енциклопедичних видань показав, що до недавнього часу поняття «професіоналізм» у них частіше всього відсутнє. У кращому разі воно замінювалося словами, близькими за значенням.

У сучасному трактуванні професіоналізм діяльності – це якісна характеристика суб'єкта діяльності, яка відображає високу професійну кваліфікацію та компетентність, різноманітність ефективних професійних умінь і навичок, володіння сучасними алгоритмами та способами розв'язання професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність з високою продуктивністю. Професіоналізм особистості – це якісна характеристика суб'єкта праці, яка відображає високий рівень розвитку професійно важливих якостей, особистісно-ділових якостей, акмеологічних складових професіоналізму, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу та ціннісні орієнтації, що спрямовані на прогресивний розвиток фахівця. Ключові компетентності, компетенції і кваліфікації, становлять кваліфікаційну характеристику професіоналізму (Н. Глуханюк) [1].

А. Теплицька з позицій акмеологічного підходу розглядає професіоналізм як систему, що розвивається та складається з двох взаємопов'язаних підсистем – професіоналізму діяльності та професіоналізму особистості; у розбудові й описі алгоритму особистісно-професійного розвитку та його акмеологічних інваріантів [5]. Згідно з А. Дергач, акмеологічні інваріанти професіоналізму – це основні властивості, якості й уміння професіонала в низці випадків і необхідні умови, що забезпечують високу ефективність і стабільність діяльності, незалежно від її змісту та специфіки. Конкретні інваріанти професіоналізму є: а) загальними, тобто незалежними від специфіки діяльності, властиві всім професіоналам (розвинена антиципація, високий рівень саморегуляції, уміння приймати ефективні рішення, висока креативність, сильна адекватна мотивація досягнень); б) особистісними, або специфічними, такими, що відображають зміст і вимоги професійної діяльності (наприклад, висока комунікабельність, проникливість, стресостійкість). В акмеологічній концепції професіоналізм особистості розглядається у зв'язку із здатністю до саморуку, самореалізації, з формуванням людини як суб'єкта професійної діяльності. Зазначений підхід дає можливість описати працю педагога як цілісний феномен, який включає цілком певну сукупність компонентів об'єктивного та суб'єктивного характеру, і подати їх у вигляді акмеограм – всебічний опис професійної діяльності фахівця, що включає стійкі індивідуальні, суб'єктно-діяльнісні та особистісні якості, які для обраної діяльності є професійно важливими та забезпечують її успішність [3].

У зв'язку з проблемою професіоналізму фахівця та педагога у низці досліджень вивчалися зміст і структура педагогічної та інших видів компетентності або ключових компетенцій: І. Зязюн, В. Кремень (проблеми філософії неперервної освіти); А. Макаренко, В. Сухомлинський (теорія формування особистості в різних педагогічних системах); Ю. Бабанський, В. Безпалько (теорія освітніх систем та їх розвиток); Є. Барбіна, О. Савченко (проблеми професійної підготовки вчителя); О. Дубасенюк, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, В. Маслов, В. Сластьонін, О. Щербак та ін. (проблеми розвитку професійно-значущих якостей особистості педагога).

Для дослідження формування основ професіоналізму майбутніх учителів початкової школи визначення категорії професіоналізму має істотне значення, оскільки саме професійна компетентність є критерієм професіоналізму педагога-фахівця. Варто зауважити, що поняття «професійна компетентність» та «професіоналізм» досить часто у вітчизняних та зарубіжних наукових розвідках тлумачаться як синоніми. Як відзначає В. Козаков, «простеживши... низку суттєвих визначень професіоналізму, ми дійшли висновку, що тривалий час воно тлумачилось як рівень розвитку професійної культури і свідомості особистості, достатній для творчого розв'язання завдань професійної діяльності» [4, с. 18]. На думку І. Багаєвої, професіоналізм – це інтегративна якість, властивість особистості, яка є результатом довготривалої творчої діяльності і передбачає найвищий рівень продуктивної праці [2, с. 36]. Вона зазначає, що поняття професіоналізму є ширшим за поняття компетентності, оскільки професіоналізм – це загальна характеристика вимог професії до людини. Таким чином, ціла низка науковців визначає професіоналізм як високий рівень професійної компетентності.

Підсумовуючи наведені визначення, зробимо узагальнення: поняття «*професійної компетентності вчителя початкових класів*» як цілісне особистісне утворення характеризується низкою ознак, серед яких виокремлено такі:

- складна інтегральна характеристика особистості майбутнього педагога;
- передбачає володіння узагальненими способами дій, що забезпечують можливість оперативної й мобільної застосовувати знання й уміння та інтегрувати їх у кожній конкретній ситуації з урахуванням різних аспектів;

– пов’язана з певними ціннісними орієнтаціями, здібностями й особистісними якостями, що дозволяють цілеспрямовано та доцільно проектувати власну професійну діяльність, оперативно приймати нестандартні рішення, вибираючи при цьому найбільш ефективний варіант у певній ситуації, мобілізувати всі необхідні для цього ресурси та ін.;

– у цілому забезпечує ефективність, тобто ситуативну доцільність і результативність педагогічної діяльності;

– характеризується здатністю виконувати певні педагогічні дії, в основі яких лежать необхідні професійні знання та вміння.

Відповідно до реалій сьогодення Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням КМУ від 14.12.2016 № 988, визначено профілі базових компетентностей учителя початкових класів. Профілі базових компетентностей учителів початкових класів містять основні індивідуально-особистісні та професійно-діяльнісні якості, необхідні для успішного виконання стратегічної мети та завдань реформування початкової освіти (табл. 1).

Таблиця 1

Профілі базових компетентностей учителів початкових класів

Компетентність	Опис компетентності
Професійно-педагогічна компетентність	– Обізнаність з новітніми науково обґрунтованими відомостями з педагогіки, психології, методики, інноватики для створення освітньо-розвивального середовища, що сприяє цілісному індивідуально-особистісному становленню дітей молодшого шкільного віку; здатність до продуктивної професійної діяльності на основі розвиненої педагогічної рефлексії відповідно до провідних ціннісно-світоглядних орієнтацій, вимог педагогічної етики та викликів початкової школи
Соціально-громадянська компетентність	– Розуміння сутності громадянського суспільства, володіння знаннями про права і свободи людини, усвідомлення глобальних (у тому числі екологічних) проблем людства і можливостей власної участі у їх розв’язанні, усвідомлення громадянського обов’язку та почуття власної гідності, вміння визначати проблемні питання у соціокультурній, професійній сферах життєдіяльності людини та віднаходити шляхи їх розв’язання, навички ефективної та конструктивної участі в цивілізаційному суспільному розвитку, здатність до ефективної командної роботи, вміння запобігати конфліктам та розв’язувати їх, досягаючи компромісів
Загальнокультурна компетентність	Здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва, усвідомлення власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших
Мовно-комунікативна компетентність	– Володіння системними знаннями про норми і типи педагогічного спілкування в процесі організації колективної та індивідуальної діяльності, вміння вислуховувати, відстоювати власну позицію, використовуючи різні прийоми розмірковувань та аргументації, розвиненість культури професійного спілкування, здатність досягати педагогічних результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії (відповідних знань, вербальних і невербальних умінь і навичок залежно від комунікативно-діяльнісних ситуацій)
Психологічно-фасилітативна компетентність	Усвідомлення ціннісної значущості фізичного, психічного і морального здоров’я дитини, здатність сприяти творчому становленню молодших школярів та їхній індивідуалізації
Підприємницька компетентність	– Уміння генерувати нові ідеї та ініціативи і втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави
Інформаційно-цифрова компетентність	– Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства

Спираючись на вищенаведені теоретичні позиції, *основи професіоналізму майбутнього вчителя початкових класів ми визначаємо як інтегративну якість особистості, що перебуває у стані постійного розвитку та являє собою комплекс компетентностей (професійно-педагогічної, соціально-громадянської, загальнокультурної, психолого-фасилітативної, підприємницької та інформаційно-цифрової), що дозволяють впливати на духовний світ учнів і на засадах ціннісних орієнтацій та людиноцентризму, забезпечують компетентне здійснення творчої професійної діяльності в умовах нестабільних техногенних та економічних факторів.*

У структуру основ професіоналізму майбутнього учителя початкових класів входять взаємообумовлені та взаємопов'язані компоненти: ціннісно-мотиваційний компонент, що полягає у врахуванні замовлення суспільства, мети, завдань, стійкої професійної спрямованості на професію вчителя початкових класів, яка визначає мотивацію на професійне становлення особистості майбутнього педагога; пізнавально-аналітичний компонент є системою знань професійної, особистісної і загальнокультурної діяльності, фундаментальних і методико-математичних дисциплін, які розкривають зміст майбутньої професійної діяльності; технологічний компонент, який є характеристикою ступеня практичного застосування знань теоретичного, операційного характеру, а також продуктивних технологій, які реалізуються в практиці професійної діяльності майбутніх учителів початкових класів; рефлексивно-оцінювальний компонент, який визначає рівень розвитку оцінювання та самооцінювання, розуміння відповідальності за результати своєї професійної діяльності та подальше її переосмислення, спираючись на критерії, показники й рівні сформованості першооснов професіоналізму майбутніх учителів початкових класів.

Єдність і взаємозв'язок вищенаведених компонентів характеризують професійну, загальнокультурну, пізнавальну, мотиваційну та поведінкову сфери вчителя і є показниками сформованості в нього уявлень про цінність професіоналізму педагога. Усі вищезазначені компоненти перебувають у тісному взаємозв'язку й обумовлюють ефективність формування досліджуваного феномену в сукупності культури цілепокладання вчителя, культури суб'єктно-об'єктних педагогічних відносин, культури мислення, культури прояву емоцій, культури здійснення й культури рефлексії педагогічної діяльності учителя початкових класів.

Висновки. Таким чином, спираючись на результати теоретичного аналізу змісту визначень, ми дійшли висновку, що науковці використовують термін «професіоналізм учителя» для додаткової характеристики рівня професійної підготовки за допомогою особистих якостей фахівця, що є логічним продовженням й уточненням розвитку понятійного тезауруса з проблеми професійної підготовки вчителів початкових класів. Професіоналізм педагога вчені розглядають як умову, процес і результат формування високого рівня діяльності вчителя. Професійна діяльність одночасно передбачає і процес формування основ професіоналізму і результат, що досягається, і проміжний підсумок його становлення. Зміст професіоналізму є таким, що становить розвиток особистості педагога-професіонала, його творчих сил, здібностей, потреб, відносин, форм професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Глуханюк Н.С. Психология профессионализации педагога / Н.С. Глуханюк – 2-е изд., доп. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2005. – 261 с.
2. Багаева И.Д. Профессионализм педагогической деятельности и основы его формирования у будущего учителя: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / И.Д. Багаева. – Усть-Каменогорск, 1991. – 338 с.
3. Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Развитие ценностной сферы профессионала / А.А. Деркач. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 483 с.
4. Козаков В.А. Психология діяльності та навчальний менеджмент: підруч. у 2 ч. Ч. 1. Психология суб'єкта діяльності / В.А. Козаков. – К.: КНЕУ, 1999. – 244 с.
5. Теплицька А.О. Формування основ професіоналізму майбутніх учителів математики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / А.О. Теплицька. – Дніпро, 2017. – 317 с.

References

1. Hlukhaniuk, N.S. (2005). *Psikholohiia professionalizatsii pedahoha* [Psychology of teacher professionalization]. Ekaterinburh, Rossiiskii hosudarstvennyi professionalno-pedahohicheskii universitet Publ., 261 p. (In Russian).
2. Bahaeva, I.D. (1991). *Professionalizm pedahohicheskoi deiatelnosti i osnovy eho formirovaniia u budushcheho uchitelia. Diss. dok. ped. nauk* [Professionalism of pedagogical activity and the basis of its formation in the future teacher. Doc. ped. sci. diss.]. Ust-Kamenohorsk, 338 p. (In Russian).
3. Derkach, A.A. (2001). *Akmeolohiia: lichnostnoe i professionalnoe razvitie cheloveka. Razvitie tsennostnoi sfery professionala* [Acmeology: personal and professional development of a person. Development of the value sphere of a professional]. Moscow, RAHS Publ., 483 p. (In Russian).
4. Kozakov, V.A. (1999). *Psykholohiia diialnosti ta navchalnyi menedzment. Ch. 1. Psykholohiia subekta diialnosti* [Psychology of activity and teaching management: under the leadership. Part 1. Psychology of the subject of activity]. Kyiv, KNEU Publ., 244 p. (In Ukrainian).
5. Teplytska, A.O. (2017). *Formuvannia osnov profesionalizmu maibutnikh uchyteliv matematyky. Dis. kand. ped. nauk* [Formation of the basis of professionalism of future mathematics teachers. Diss. cand. ped. nauk]. Dnipro, 317 p. (In Ukrainian).

В статье рассмотрены научные подходы к проблеме педагогического профессионализма, показана актуальность исследования этого феномена. Определены соотношения между понятиями «профессионализм» и «профессиональная компетентность». Учитывая содержание и структуру основ профессионализма будущего учителя начальных классов, выделены его основные компоненты: ценностно-мотивационный, познавательный-аналитический, технологический и рефлексивно-оценочный. Обоснованы содержание и структура понятия «основы профессионализма будущего учителя начальных классов».

Ключевые слова: профессионализм, профессиональная компетентность, базовые компетентности, основы профессионализма будущего учителя начальных классов.

In the article scientific approaches to the problem of pedagogical professionalism are considered, the relevance of research on this phenomenon is shown. Ratios between the concepts «professionalism» and «professional competence» are defined. Considering the contents and structure of the foundations of professionalism of a future elementary school teacher, its main components are determined: value and motivational one, informative and analytical one, technological one, and estimation and reflexive one. Contents and structure of the concept «basis of professionalism of a future elementary school teacher» are substantiated.

Key words: professionalism, professional competence, basic competence, foundations of professionalism of future elementary school teacher.

Одержано 3.10.2018.